

Elmalı'nın Canları İrfan ve Sevgi-
Kişilik Oluşumu ve Nefsin Terbiyesi
Sempozyumu

8 Eylül 2012 – ELMALI / ANTALYA

TASAVVUFTA ŞAHSİYET EĞİTİMİ

Doç. Dr. Şakir GÖZÜTOK*

Şahsiyet kavramı, batı dillerinde personality (kişilik) ve character (karakter) olarak karşılanmaktadır. Personality kelimesi, Latince "persona" kökünden geldiği bilinir. Bu da eski Yunan ve Roma tiyatrolarında yüze takılan maske anlamındadır. Bundan hareketle bazılarına göre şahsiyet, başkalarına gösterilen ya da gösterilmek istenilen yüzdür.¹

Karakterin ise basit anlamı, "rölünü takip etmek"tir. Karakter; tutum, davranış, motivasyon ve yeteneğe öncülük eder. Karakter geniş anlamıyla, bir kişinin iyiliği ile birlikte diğer insanların da mutluluğuyla ilgilenmeyi dileyen bir tutumu, eleştirel düşünce ve moral değerlerden oluşan bir düşünce kapasitesini, dürüstlük ve sorumluluk taşıyan bir davranışı ifade eder. Adaletsizlik karşısında ahlaki değerleri ayakta tutmayı ve çeşitli durumlarda diğer insanlarla etkili bir şekilde karşılıklı iletişimde bulunabilme duygusal yeteneği ile insanlar arası ilişki ve topluma katkıda bulunmayı içerir. Kısaca karakter, bir kişiyi pozitif yönde zihni, sosyal, duygusal ve ahlaki yönden bir kişilik olarak geliştirmektir.²

Karakter, bir şahsın kötü alışkanlıkları veya erdemleri ile birlikte kişiyi diğer insanlardan ayrı kılan mizaç demektir. İyi karakter, ahlaki değerlerin ilgi merkezini oluşturur. Günümüzde eğitim ile ilgili tartışmalardan biri de, karakter yapısını geliştirme ve oluşturmanın ölçüsüyle ilgilidir. Karakter eğitimi denilince de eğitimin, öğrencinin karakterini geliştirmeye, moral akıl ve gelişimlerini desteklemesi kast edilmektedir.³

Aslında şahsiyet (kişilik), her insanın kendine özgü davranış eğilimlerinin dinamik bir bütünüdür.⁴ Bu davranışların büyük bir kısmı "iyi" veya "kötü" şeklindeki yargılarla değerlendirildiğine göre, biz bu türlü yargılara konu olan davranışlara ahlaki

* Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı

¹ Neda Ermaner, "Şahsiyet Terbiyesinde Dini Kültürün Rolü", A.Ü. İlahiyat Dergisi, c. 21, s. 143.

² Victor Battistich, *Character Education, Prevention, and Positive Youth Development*, http://www.character.org/wp-content/uploads/2011/12/White_Paper_Battistich.pdf, p. 2.

³ *The Greenwood Dictionary of Education*, Edited by John W. Collins III and Nancy Patricia O'Brien, Greenwood Press, USA, 2003, p. 51, 52.

⁴ Erol Güngör, *Ahlak Piskolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yay., İstanbul, 1995, s. 12.

davranış adını vermekteyiz.⁵ O halde şahsiyet, doğrudan ahlaklı olmakla ilgilidir. O halde şahsiyeti, başkalarına gösterdiğimiz ahlakî davranışların bir bütünü olarak ifade edebiliriz. Tasavvufî eğitimde de genç ve yetişkin kimselere İslam dinin arzu ettiği ahlaklı bir kişilik kazandırılmak istenmesinden dolayı, bu eğitimi başlı başına şahsiyet eğitimi olarak ele almak yanlış olmasa gerektir. Zira İslam'ın nihai hedeflerinden birisi de, güzel ahlaka sahip insanlar yetiştirmektir.⁶

ŞAHSİYET EĞİTİMİNDE İLKELER

Tasavvuf eğitimi, İslam'ın arzuladığı en ideal şahsiyeti yetiştirmeyi hedeflemektedir. Bu yüzden tasavvuf eğitimini tamamlamış insanlara "insan-ı kâmil" denilmektedir. Tasavvufî eğitim, bu ideal şahsiyeti yetiştirmek için de pek çok esaslar ortaya koymaktadır. Bunlardan önemli gördüğümüz bir kaçını şöyle sıralamak mümkündür:

1- Yüksek Motivasyon (Tam teslimiyet)

Motivasyonu, bir amaca ulaşmak ya da bir varlığı, bir hazzı elde etmek için insanı harekete iten, yönlendiren ve hareketin devamını sağlayan "iç" durumlar şeklinde tarif etmek mümkündür.⁷ Her ne kadar motivasyonu iç durum veya iç uyarıcılar olarak ele almak mümkün ise de, dış uyarıcılar tarafından da organizmayı harekete geçirmek mümkündür. Böylece güdüler, sadece kişinin içinde değil, çevresindeki uyarıcılardan da doğabilmektedir.⁸

Tasavvufî eğitimdeki güdünün fonksiyonunu incelediğimizde, ilk olarak dinî iradenin bu aktiviteyi yerine getirdiğini görürüz. Çünkü dinî irade, dinî duygu ve düşüncelerin harekete dönüşmüş hâlidir. Bu yönüyle dinî irade, modern psikoloji açısından bir dinî motivasyon olarak ele alınır ve incelenir.⁹ Din eğitiminin bir ögesi olan tasavvufta, dinî irade çok önemli bir yer almaktadır. Zaten müridin kelime manasından bunu hemen fark etmek mümkündür. O halde tasavvufî eğitimde ilk motivasyonu, müridin eğitilmek irade ve isteği oluşturur.

Tasavvufî eğitim, çoğu zaman kişiyi çocuk yaştan itibaren eğitime imkânını bulamamaktadır. Bu yüzden tasavvufî eğitim, genellikle dini mükellefiyete sahip ergen ve

⁵ Güngör, *Ahlak Psikolojisi*, s. 17.

⁶ وَأَنَّكَ لَعَلَىٰ خَلْقٍ عَظِيمٍ "Muhakkak sen yüce bir ahlak üzeresin." Kalem, 68/4.

⁷ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 9.Bsk., Ankara, 1988, s. 30; Nurettin Fidan, *Okulda Öğrenme ve Öğretme*, Ankara, 1986, s. 124.

⁸ Clifford Morgan, *Psikolojiye Giriş*, Çev: Kurul, Ankara, 1984, s. 191.

⁹ Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1980, s. 120.

yetişkinleri hedef kitle olarak seçmektedir. Küçük yaşlardan itibaren bir çocuğu eğiterek yetiştirmenin kolaylığı ve neticede başarı oranının yüksek olacağı ortadadır. Oysa ergen ve yetişkinler için aynı şeyi söylemek pek kolay olmayacaktır. Zira belli bir yaşın üzerine çıkmış insanların, değişik şahsiyetler kazandığı, farklı eğitimlerden geçtiği, yerleşmiş tavır ve davranışlara sahip olduğu muhakkaktır. Eğer bu insanlar arzu edilen bir karaktere ve davranış kalıplarına ulaşmamışlarsa, bunları yeniden eğiterek istenilen "insan tipi"ne ulaştırmanın zorluğu bilinmektedir, işte tasavvufi eğitim bunu başarmaya hedeflemektedir.

Ayrıca ergenlik ve yetişkinlik çağında olan kimseler, çeşitli maddi ve manevi sorumluluklar aldıklarından, değişik buhran ve sıkıntıları yaşamaları da ihtimal dâhilindedir. Ergen bir kimse, hem yaşının getirdiği psikolojik ve sosyal dengesizlikler ile dini bakımdan da yeni sorumlulukların getirdiği bazı yükümlülüklerle karşı karşıyadır. Keza yetişkin de bütün bunlara ailevî sorumlulukları da yüklenerek buhranını büsbütün ağırlaştırmış olabilir. Bütün bu zorluklar içerisinde, kişiyi mürid olarak kabul etmek ve yeni bir eğitimden geçirmek için dikkatini bazı hususlara teksif ettirmek pek kolay olmasa gerektir.

Bu yüzden tasavvufi eğitimin, yüz yüze kaldığı zorluklar çoktur ve bu zorluğun bilincinde olarak çok güçlü metotlar kullanmak suretiyle bunu aşmayı çoğu kez başarabilmiştir. Bunun sırrı, tasavvufi eğitimin eğitmek istediği şahsın daha işin başında iken eğiticiye, yani mürişide tam teslimiyet ve bağlılığın ilk şart olarak ileri sürmesinde yatar. Bu sebeple mürit, şeyhine "gassalin elindeki ölü gibi" teslim olmak zorundadır.¹⁰ Bunun da yüksek derecede bir motivasyon ve ilgi duyma olduğundan şüphe yoktur. Bu teslimiyeti ve motivasyonu gösteren şahsı eğitmenin ise ayrı bir kolaylığı olduğu açık bir gerçektir. Bu motivasyona ulaşmamış kimseler tasavvufi eğitimde mürit olarak kabul edilmezler. Bu yüzden öncelikle müridin kendi otokritiğini yaparak, his, duygu ve tutum olarak kendisini bu eğitime hazır görmesi gerekir. Hatta mutasavvıflar, bu konumdaki bir kimseyi öğrenci saymadıklarından ondan "mürit" olarak söz etmezler. Bunlara tasavvufi eğitimde "talip" denir. Talip, kendi ruh dünyasını gözden geçirdikten sonra, nefsinin bu işe hazır gören ve tarikat yolunu isteyen kimse demektir.¹¹ Bu istek ciddi bir iradeyle ortaya konulduktan sonra ancak kişi o zaman "mürit" mertebesine çıkmış yani tasavvufi eğitimde öğrenci olarak kabul edilmiş olur.

¹⁰ Abdulkadir Geylanî, *Kitabu'l-Ganiyye li Talibi Tariki'l-Hakk*, Mısır, 1322, c. 1, s. 163; Necmüddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, Tere: Mustafa Kara, Dergâh Yay., İstanbul, 1980, s. 54; İmam Rabbanî, *Mektubat*, İstanbul, Ts., c. , 1, s. 73 (61. Mektup).

¹¹ Cavit Sunar, *Tasavvuf Tarihi*, A.Ü. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1975, s. 166; Hasan Küçük, *Tarikatler Tasavvuf ve Felsefe Münasebetleri*, M.Ü. Yay., İstanbul, 1985, s. 40.

Bu anlayıştan hareketle kişinin eğiticiye, yani mürşide tam teslimiyetle bağlanması istenir. Bazıları buna, kişinin hürriyetini elinden alındığından dolayı karşı çıkabilirler. Tasavvufta müridin şeyhine şartsız teslimiyetini, insan hürriyetini engelleyici bir durum olarak değerlendirmemek lazımdır. Çünkü kişinin iradesiyle istediğini yapması, onun hürriyete sahip olduğunun işaretidir. Ferdin kendi iradesiyle her hangi bir ameli işlemesi ve bu ameli istediği kişi için yapması, onun iradesinin ve dolayısıyla hürriyetinin varlığına delâlet eder.¹²

Kişi, tarikata girmeye kesinlikle zorlanamaz. Bu eğitimden geçmek isteyen kimse, kendi iradesiyle karar verir ve bir müddet mürşid tarafından müşahede altında tutulur, eğitime istidatlı görüldüğü takdirde tarikata dâhil edilir. Bu sebeple, müritliğe ilk adımı atanların "tâlîp" olarak anılması ve hemen müritliğe alınmaması, kişinin hür oluşunun gerçek ifadesidir. Kaldı ki, mürit olduktan sonra da hürriyetini kaybetmiş değildir. Çünkü bundan sonra da yaptıkları, müridin kendi hür iradesinin eseridir.

Zira mutasavvıflara göre hürriyet, "*kulun, mahlûkatın boyunduruğundan kurtulması ve yaratıkların hâkimiyetine girmemesidir.*"¹³ Bu tarif, çağdaş eğitimcilerin hürriyet anlayışına çok yakındır. Çünkü eğitimcilere göre hürriyet, ahlâkî karakter ve kişilik sahibi olmak isteyen şahsın, içindeki şeytanın dediklerine aldırış etmemesi, ruhunun kapılarını daima yüksek değerlere açık bulundurmasıdır. Yine onlara göre serbest ve hür insan, arzu ve heveslerinin esiri olmayan, onları istediği zaman yenebilen insandır. Fertlerin ruhi ahengi, ahlâk değerlerinin sevilmesi ve bunların alıştırmalarla ruhlarda yerleşmesiyle mümkündür.¹⁴

2- Kötü alışkanlık ve davranışları yok etmek

Mutasavvıflar, ergen ve yetişkinlik dönemine gelen şahısların dinin arzu etmediği pek çok tutum, tavır ve davranışları kazanabileceğini göz önünde tutarak kişinin öncelikle müritliğe "tövbe" ile adım atmasını isterler.¹⁵ Hatta tövbenin tasavvufta bütün hal ve makamların temeli olduğu bile ifade edilmektedir.¹⁶ Çünkü tövbe, eskiden işlenmiş ve yapılmış olan her türlü tavır, tutum ve davranışlara asla bir daha dönmek demektir. Zira

¹² Ebu Abdillâh el-Haris Muhasibi, *er-Ri'âye li Hukukillah*, Tahkik: Abdulkadir Ata, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 4. Tab, Beyrut Ts., s. 246.

¹³ Ebu'l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâle*, Tah: A. Mahmud ve Mahmud b. Şerif, Daru'l-Kutubi'l-Hadis, Mısır, 1966, c. 2, s. 460.

¹⁴ H. Fikret Kanad, *Kısaltılmış Pedagoji*, M.E.B. Yay., 2.Bsk., İstanbul, 1977, s. 215.

¹⁵ Kuşeyrî, *Risale*, c. 1, s. 253; Sülemî, *Risaleler*, Tere: Süleyman Ateş, A.U. Basımevi, Ankara, 1981, s. 12.

¹⁶ Muhammed Emin el-Kürdî el-Erdebîlî (ö.1332/1914), *Tenviru'l-Kulüb fi Muameleti'l-Allami'l-Guyüb*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Tab, Beyrut, 1995, s. 448.

Hız. Ömer (r.a.) da tövbeyi, günahı terk edip bir daha ona dönmek olarak ifade etmiştir.¹⁷ Böylece mürit, dini istemediği hiçbir hareketi yapmama iradesini ortaya koymakla tasavvufa adım atmış olmaktadır.

Mutasavvıfların uyguladıkları bu ilkeye, modern psikolojide "unutma" adı verilmektedir. Zira çeşitli sebeplerle ortaya konulamayan davranışlar, zamanla unutulmaktadır. Bilinçli bir şekilde ferdin çevresindeki kimselerce beğenilmeyen istek, duygu, düşünce ve davranışlarını unutmaya, psikolojide "unutma" veya "ket vurma" denir.¹⁸ Bu yüzden müridin asla eski kötü davranışlara geri dönmemesini talep etmek yani tövbeye davet etmek, bazı davranışların unutulmasını istemekle aynı anlama gelmektedir. Çünkü bütün bu alışkanlıklar, uzun süre kullanılmazsa bir dereceye kadar zayıflar, fakat pekiştirilmiş bir kaç tekrar onu genellikle bütün gücüyle geri getirebilmektedir.¹⁹ Mutasavvıflara göre, tövbenin üç şartı vardır: Birincisi, pişmanlık; ikincisi, içinde bulunduğu zaman zarfında aynı fiili bir daha işlememek; üçüncüsü ise, bir daha aynı fiile dönmeye azmetmektir.²⁰ Pişmanlık, yapılan işi bir daha hatırlamak bile istememektir. Bu yüzden bazı mutasavvıflar, tövbeyi "günahları unutmaktır" şeklinde tarif etmektedirler.²¹

Pekiştirilmeyen davranışların zamanla sönmeye yüz tuttuğunu yukarıda ifade ettik. Zira pekiştiricilerin tesiri ortadan kaldırıldığı zaman, pekiştirme olmayacak ve davranış zayıflamaya yüz tutacaktır. Tasavvufi eğitimde de uzlet ve halvetle, kişinin bütün pekiştiricilerle alakası kesilmek suretiyle davranışı zayıflatma yoluna gidilmektedir.²²

Bir fiili bir daha işlememenin bir diğer yolu da arzu edilmeyen bazı istek, duygu, düşünce ve davranışlarını bilinçli olarak aklına getirmemektir. Psikolojide buna tutuklama denilmektedir. Zira tutuklamada kişi, olumsuz olan istek, duygu ve düşüncelerini unutmamıştır, bilmektedir, fakat bunları ortaya koymaktan şuurulu bir şekilde çekinmekte ve kaçınmaktadır.²³ Bunun da tasavvufi eğitimde, tövbeyle birlikte zikir, halvet, tesbih ve "vukufu kalbi" esnasında uygulandığını görmekteyiz. Vukufu kalbi, bilcümle duygu ve

¹⁷ Hafız Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö.458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Tah: Muhammed Abdulkadir Atâ, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 3. Tab, Beyrut, 2003, c. 10, s. 260, (Kitabu's-Şehadât, 9)

¹⁸ İ. Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, 9. Bsk., Ankara, 1988, s. 209.

¹⁹ Morgan, *Psikolojye Giriş*, s. 95.

²⁰ Kuşeyrî, *Risale*, c. 1, s. 294; Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazalî, *İhyau Ulumi'd-Din*, Terc: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., 3. Bsk., İstanbul, 1974, c 4, s. 9.

²¹ Kuşeyrî, *Risale*, c. 1, s. 259.

²² Ebu Talib el-Mekki, *Kütul-Kulüb*, Mısır, 1961, c. 1, s. 199; Sühreverdî, Şahabuddin, *Avarifu'l-Mearif*, Daru'l-Kutubi'l-Arabi, Beyrut, 1966, s. 213.

²³ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s. 209.

düşüncelerini bir araya toplayıp, kalbinde her türlü duygu ve düşünceden eser bırakmamaya ve kalbini tamamen Allahu Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının feyzine amade kılmaya çalışmaktır. Mutasavvıflara göre ilk zamanlar bu hâl, on veya on beş dakika gibi kısa müddet zarfında devam edebilir. Ancak Allah'a yakınlık artıkça, vukufu kalbi'nin süresi de artmaktadır.²⁴

Mutasavvıfların tövbeyi aynı zamanda bir daha aynı fiile dönmemeye azmetmek olarak tarif ettiklerini yukarıda ifade etmiştik. Mutasavvıflar, değil aynı fiile dönmeyi, hatırdan bile geçirmemeye çalışırlar. Böyle düşünceler hatıra geldiği zaman nefislerine çeşitli cezalar uygulayarak bu duyguları bastırma yolunu seçerler. Zaten modern psikoloji de bastırmayı, daha önce öğrenilmiş bir davranışın her yapılışında ceza uygulanmasına, diğer bir ifadeyle, olumsuz davranışın tekrarında ceza uygulanmak suretiyle, daha önce öğrenilen davranış bastırılmak olarak tarif etmektedir.²⁵

Sûfilerin pek çoğunun da, canları hurma, süt ve benzeri şeyleri istediği halde, nefislerini bazı davranışlarından vazgeçirmek için bilerek bu isteklerini yerine getirmedikleri ve bu yolla nefislerini cezalandırdıkları görülmektedir.²⁶ Nitekim Ahnef b. Kays (ö.72/691), daima gece vakti lambayı yanında bulundurur, aklına olumsuz bir düşünce geldiğinde elini lambaya yaklaştırır ve eli yanmaya başlayınca: "Ya, lambanın ateşinde dayamıyorsun, yarın cehennem ateşine nasıl dayanacaksın?" diyerek kendi nefisini cezalandırırdı.²⁷ Yine Vüheyb b. Verd (ö.153/770) de, nefsinin bir hareketini beğenmediği zaman, göğsündeki kıllardan bir avuç çekip koparır ve canı acıyınca da: "Acınıyor musun? Ben senin iyiliğine çalışıyorum" derdi.²⁸

5- Bir Mürşide Bağlanmak

~~Şeyh, veli, er, eren ve pir olarak da isimlendirilen mürşit, okulda öğretmen ve medresede müderris ne ise o da dergâhta odur. Ancak öğretmen ve müderris, nakli akla tatbik eder, akla hitap eder, metni açıklar, ilminin derecesine göre tahlillere girişir ve vazifesi bununla biter. Şeyh ise, mürşittir; ruh ile meşgul olur, mürebbidir. Kendine intisap eden~~

²⁴ Ahmed Ziyauddin Gümüşhanevî, *Camî'u'l-Usûl, (Veliler ve Tarikatlarda Usul)*, Tere: Rahmi Serin, Pamuk Yay., İstanbul, 1987, s. 101.

²⁵ Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 96.

²⁶ Gazalî, a.g.e., c. 3, s. 211-214.

²⁷ İbni Kesir, Ebu'l-Fida İmaduddin İsmail b. Ömer ed-Dımaşkî (ö.774/1372), *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Tah: Abdullah bç Abdulmuhsin et-Türkî, Daru'l-Hicr, 1. Tab, Beyrut, 1998, c. 12, s. 171.

²⁸ Gazalî, İhya, c. 4, s. 733.

müridin bütün hâllerini, hususiyetlerini ve kabiliyetlerini göz önünde bulundurarak herkese ayrı ayrı yol gösterir.²⁹

Tasavvufta genellikle iki tür mürşitten söz edilir. Bunlardan birincisi ve en çok tavsiye edileni “mutlak mürşit”tir. Mutlak mürşit, yaşayan biridir ve müridin bu şahısla yüz yüze eğitim alması önerilir. Bir diğeri ise “manevi mürşit”tir. Manevi mürşit, hazır bulunan biri değil, vefat etmiş biri, Kur’ân, Hadis veya başka kitaplar gibi ilham veren unsurlardır. Mürit, bu manevi mürşitlerden birinden feyiz ve ilham almak suretiyle de tasavvufi feyze ulaşabilir. Bugün modern psikoloji ilmi de, öğrenmenin çoğunun dolaylı olarak gerçekleştiğini ve dolaylı öğrenme kaynakları canlı (birebir) olabileceği gibi sembolik ya da insan dışı (kitap, film vs gibi) unsurlar olabileceğini de ortaya koymuştur. Kişi canlı olmayan unsurlardan okuma, gözleme veya dinleme yoluyla da öğrenebilmektedir.³⁰

Tasavvufta mürşide yüklenen bu anlamdan hareketle, Muhammed Emin el-Erdebilî’nin (ö.1332/1914) “*mürşidi olmayanın mürşidi şeytandır*”³¹ sözünün kişiyi irşat eden mutlak veya manevi mürşitlerin tamamını kapsadığını düşündüğümüzde, bu sözün yanlış olmadığı anlaşılmaktadır.

Denilebilir ki şeyh, müridin Allah'a aşık olmasına yardımcı olur. İlk müridin Allah'ı aklen kavrayışını duygusal bir kabule çevirir. Mürit, bu aşamadan geçince, bir sonraki aşamaya yani sosyal, biyolojik vb. başka her türlü hakikatin tamamen ona boyun eğdiği ve Yaraticının bu duygusal kabulünü dayanılmaz bulduğu bir aşamaya gelir.³² Burada faydalanma ve faydalı olma durumu, iki tarafın karşılıklı münasebetine göre değişebilmektedir.³³

Yukarıda mürşide aynı zamanda “veli” dendiğini ifade etmiştik. Ancak burada şu hususu da açıklama zarureti duyuyoruz: Bazı veliler vardır ki, Allah'a Teâlâ onları kendine cezb ederek yakîn derecesine erdirir. Seyru sülük ve mücahede onlar için söz konusu olamaz. Bu suretle veli olmak caizdir.³⁴ Fakat bu zevatın halkı irşad etme ve mürid yetiştirme yetkisi yoktur. Çünkü tasavvufi eğitimdeki merhaleleri geçmeden neticeye ulaşmışlardır. Halbuki

²⁹ Mahir İz, Tasavvuf, s. 162.

³⁰ Dale H. Schunk, *Öğrenme Teorileri Eğitimsel Bir Bakışla*, Çev. Ed: Muzaffer Şahin, Nobel Yay., Ankara, 2009, s. 81.

³¹ Erdebilî, Tenviru'l-Kulûb, s. 576.

³² M. M. Şerif, *İslâm Düşüncesi Tarihi*, Terc. Editörü: Mustafa Armağan, İnsan Yay., İstanbul, 1990, c. 1, s. 364.

³³ Rabbanî, Mektûbat, c. 1, s. 73, (61. Mektup).

³⁴ Necmuddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, Terc: Mustafa Kara, Dergâh Yay., İstanbul, 1980, s. 88.

ancak bu eğitimden geçmiş biri, bu yoldaki fayda ve zararları, menzil ve makamları, kerametlerin hallerini bilebilir. O halde bu şekildeki bir eğitimi tamamlamış biri, ancak mürid olarak yeniden eğitim yaptırabilir.³⁵ Zira mürit, tecrübelerinin çoğunlukla teorik olacağını düşündüğünden, insanın kendi inisiyatifine dayanması aldatıcı olabilir. Çünkü; mürit çoğu zaman hakikat ile temas halinde olduğunu düşündüğünde, gerçekte hayal görüyor, ya da illüzyon ve halüsinasyonların kurbanı olabilir. Eğer müridin kavrayışı, seyrü sülûkün başlangıcındaki gibi sınırlı ise, gerçek tasavvufi tecrübeler ile kendi yaşadıkları arasında bir ayırım yapması hemen hemen imkânsız olacaktır. Ama şeyh yani mürid bunu yapabilir. Çünkü o, hakikatle fiilen temas halinde yaşamaktadır ve onun hakikati bizzat tecrübe etmesi, müridin kendi tecrübelerinin sahih mi, batıl mı olduğunu tespit etmesine yardım eder.³⁶ İşte müridin gücü bundan ileri gelmektedir. Çünkü o, müridin eğitim hayatındaki hâllerini çok güzel tespit ve teşhis etme avantajına sahiptir. Günümüzdeki modern eğitimde de, öğretmenin iyi bir teşhisçi ve teşhis vasıtalarına sahip olmasını gerekli görüldüğü gibi³⁷ yetişmeden yetiştirme faaliyetlerinde bulunamayacağı da bildirilmektedir.³⁸

Modern eğitimde, eğitimi tamamlayan öğrencinin öğretmene artık ihtiyacı kalmadığı gibi, tasavvufi eğitimde de mürit ile Matlub (Allah) arasında tam bir münasebet hasıl olduktan sonra, şeyh aradan çekilir ve vasıtaya ihtiyaç kalmaz.³⁹

3. Şahsiyet Transferi

İnsanın doğasında başkasını taklit etme yeteneği vardır ve daima canlıdır. Eğitimciler de, bu yeteneğin eğitimin amaçları doğrultusunda mutlaka terbiye edilmesi gerektiğine inanırlar. Bir insanın, diğer bir insanla bağlantılı büyümesi ve kendisini bir bütünün parçası olarak hissetmesiyle bu şekildeki eğitim gerçekleşmeye başlar.⁴⁰

Eğitimde örnek olarak alınacak kişiler, çok büyük bir ehemmiyet arz etmektedirler. Bu yüzden örnek seçilen kişi, mümkün olduğu kadar hatasız ve tam mükemmel bir şahsiyet olmalıdır. Ancak bu istek gerçekleştirildiği takdirde, örnek alan kişilerin taklit yoluyla olgunlaşması ve kemal mertebesine erişmesi sağlanabilir. Örnek

³⁵ Hucvirî, Kaşefu'l-Mahcub, s. 136; Rabbanî, Mektûbat, c., 1, s.65, (48. Mektup); Necmuddin Kübrâ, Tasavvufi Hayat, s. 88.

³⁶ Şerif, İslam Düşüncesi Tarihi, c. 1, s. 361.

³⁷ Sindey L. Pressey & Françis P. Robinson, *Psikoloji ve Yeni Eğitim*, Çev: Hasan Tan, M.E.B. Yay., İstanbul, 1989, c. 2, s. 89.

³⁸ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, T.D.V. Yay., Ankara, 1990, s. 26.

³⁹ Rabbanî, Mektûbat, c. , 1, s. 149, (169. Mektup).

⁴⁰ Alfred Adler, *Kişilik Bozuklukları ve Toplumsal Bütünleşme*, Çev: Belkıs Çorakçı, İstanbul, 1983, s. 62.

seçilen kimse, sürekli taklit edileceği için ondaki bütün hususiyetler taklit edilene doğrudan geçecektir. O halde örnek seçilen kimse, ideal bir tip olmalıdır. Zira çoğu zaman saygınlığı yüksek modeller, kendilerini taklit edenler için onların davranışlarının daha büyük işlevsel değeri vardır.⁴¹ Model kişinin ideal biri olması hususunu Comenius şu ifadelerle çok güzel açıklamaktadır: "*Hiç bir kimse, eğri bir cetvel tahtası ile nasıl doğru bir çizgi çizemezse, orijinal hatalı olduğu zaman da, yani yanlış bir örnekle, onun doğru benzerini meydana getirmeğe de muvaffak olamaz.*"⁴²

Mutasavvıflar da bu konuda hatasız ve doğru örnek olarak Hz. Muhammed'i (s.a.v.) seçmişlerdir. Onlara göre mürşit ise, Hz. Peygamber'in bir prototipidir. Gene onlara göre, şeyhin ibadeti, konuşması ve diğer hareketlerinin hepsi Hz. Peygamber'i (s.a.v.) aynen taklit etmesinden neşet etmektedir. Dolayısıyla şeyhe yapılan bağlılık, aslında Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yapılmış demektir. Kişi Resulullah'ı (s.a.v.) taklit ettiğinde ahirette büyük bir sevaba nail olacağını bilmektedir. Kişinin model şahsiyeti taklit etmede ödül alacağını bilmesi, model şahsiyete daha çok dikkat etmesini ve davranışlarının aynısını yapmaya motive eder. Bu nedenle dolaylı ödüller, bilgilendirme ve motivasyon görevi üstlenirler.⁴³

Zaten esasta özdeşim kurma, başkası gibi duyma, düşünme ve davranma yoluyla örnek alınan kimseye benzemeye çalışmaktır. Birisi ile özdeşim kurulduğunda, yalnız önün gibi hissetme değil, onun gibi giyinme, konuşma ve davranmaya da eğilim gösterilir. Bu yolla, başka şekilde ulaşılamayan doyumlara, kişinin doyumları aracılığıyla ulaşılır.⁴⁴ Bu bakımdan beğenilen kişiyle duygusal bir bağ ile bağlanma, bunu daha da kolaylaştırmaktadır. Zira kişi, model şahsiyetin davranışını taklit etmenin faydalı olduğuna inandığında, model kişiye daha dikkatli yönelir ve mantıklı bir şekilde davranışı tekrarlar.⁴⁵

Özdeşleşme, özellikle ergenlik döneminde çok önemli bir hususiyet göstermektedir. Tasavvufî eğitimin de genellikle ergen ve yetişkinlere yönelik olması, bu prensibin tasavvuftaki ehemmiyetini bir kat daha artırmaktadır. Bu gerçeğe işaret etmek üzere sosyal davranış kuramcıları, "*örnek alarak öğrenme, kişilik özelliklerinin oluşmasındaki*

⁴¹ Dale H. Schunk, *Öğrenme Teorileri Eğitimsel Bir Bakışla*, Çev. Ed: Muzaffer Şahin, Nobel Yay., Ankara, 2009, s. 95.

⁴² Jan Amos Comenius, *Büyük Didaktika (Didaktica Magna)*, M.E. Basımevi, Ankara, 1964, s. 191.

⁴³ Schunk, *Öğrenme Teorileri*, s. 95.

⁴⁴ Morgan, *Psikolojiye Giriş*, s. 327, 328.

⁴⁵ Dale H. Schunk, *Öğrenme Teorileri Eğitimsel Bir Bakışla*, Çev. Ed: Muzaffer Şahin, Nobel Yay., Ankara, 2009, s. 81.

başlıca yoldur" demişlerdir.⁴⁶ Zira ergeni karakterize eden en önemli çizgi, dostlarını ve kendisine örnek aldığı yetişkinleri idealize etmesidir. Onlarda keşfettiği üstün olgunluk, gerçekte kendisinde bilinçsiz olarak meydana gelen ideal imajın yansımasından başka bir şey değildir. İdealizasyon duygusal bir bağla yapıldığından, bizzat kendi için arzu edilen olgunluk başkası üzerine transfer edilir.⁴⁷ Bu suretle kişi, kendisiyle aynılaşmak istenilen model vasıtasıyla bir şahsiyet kazanır.

Tasavvufi eğitimde şeyh, örnek alınan canlı bir modeldir. "Fena fi's-Şeyh" tabiri, eğitimdeki özdeşleşmeyi en iyi ifade eden bir terimdir. Bu vasıta ile, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile aynılaşmak istenildiğini daha önce belirtmiştik. Bunun yanında örnek alma prensibi, tasavvufi eğitimde değişik şekillerde de kullanılmaktadır. Rabıtayı bu manada zikretmek yerinde olur. Mürit, şeyhi ile ayrı kaldığı durumlarda onun suretini göz önünde bulundurmaya, onunla özdeşleşmeye çalışır.⁴⁸ Ayrıca sohbetlerde sahabelerin ve ariflerin menkıbeleri okunur ve anlatılır ki, her sūfi kabiliyetine göre kimden örnek alacaksa ona uymaya⁴⁹ ve kendini ona benzetmeye çalışmakla nefsinin terbiye etmeye çalışmalıdır.

4. Kalbe yönelme

Tasavvufi eğitimde güçlü bir şahsiyete sahip olmanın yolu "*bütün dikkatini toplayıp*" içe yani kalbe yönelmekten geçmektedir. Dikkat, dimağımızdaki bütün merkezlerin müşterek faaliyetinden zuhur eden muhakemeden geçen ince fikrin elde edilmesinden ibarettir. Dikkat kelimesi, Arapçadaki "Dakik" kelimesinden gelir ki, "ince" anlamındadır. Dikkatte, bütün merkezlerin faaliyetini muhakeme merkezi inceltir ve ona göre üstün bir fikir meydana eder.⁵⁰ Şu halde dikkat, zihnimizin fikir benimseme veya üretmeye en yakın olduğu haldir. Böyle olması hasebiyle, öğrenmenin dikkat ile yakın alakası vardır. Dikkat gerçekleştiği takdirde, kapasite ve evvelki bilgilerin "dikkat edilen" materyali kavramaya müsait olması şartıyla, motivasyon olmasa dahi öğrenme meydana gelmektedir.⁵¹

⁴⁶ Morgan, Psikolojiye Giriş, s. 322.

⁴⁷ Vergote, Antöine, "Ergenlikte Din", Çev: Erdoğan Fırat, A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Ankara, 1981, c.XXIV, s. 585.

⁴⁸ Küçük, Tarikatü Tasavvuf ve Felsefe Münasebetleri, s. 129; Daha geniş bilgi için bkz: İsmail Çetin, *Edeble Varış Lütufla Dönüş*, Dilara Yay., İsparta, 1982, s. 202-233.

⁴⁹ Mahir İz, *Tasavvuf*, Kitabevi Yay., İstanbul, 1990, s. 130.

⁵⁰ Cavit Sunar, "Beynimizin Ruhsat Mucizeleri", A.Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Ankara, 1978, c. XXII, s. 192. (26. Dipnot).

⁵¹ Yılmaz Özakpınar, *Öğrenmede Dikkat Problemi*, S.Ü. Yay., Bsk., Konya, 1987, s. 98.

Dikkat cehdi, heyecan gibi kuvvetli kas gerginliklerini meydana getirir. Yalnız bu kas gerginliği, belli bir fikirle koordine olmuş bir haldedir. Dikkatteki bu fikir ise, az çok düşünceli bir bilme ve tanıma fikridir.⁵² Şu halde dikkat dediğimiz şey, belli fikirlerle koordine olmuş bir hâlde hissî merkezlerden bir veya bir kaçının bir madde veya nokta üzerinde toplanmasıdır.⁵³ Bu öyle şiddetli bir hâldir ki, bir an için şuurun boşalmasına da sebep olabilmektedir.⁵⁴ Şuurun boşalması, iç gözlemde elde edilecek taze bilgilerin kuvvetli bir şekilde kavranmasına sebep olmaktadır. Tasavvufî eğitimde dikkat, icra ettiği fonksiyon ile bazen müridi ilham almaya hazır bir konuma getirebilmektedir.

İmam Hucvirî, tasavvuftaki dikkat meselesini şöyle izah etmektedir: "*Mürîd, himmetini toplar, arzusunu bir noktaya teksir eder, kalbindeki muhtelif üzüntüleri ortadan kaldırır, "üns" makamında gönlünü gaflet mahallinden korur, bütün bunları başarabilirse, kalbine riayet etmiş ve gönlünü denetlemiş olur.*"⁵⁵ Hucvirî'nin bu anlattıkları, bir kaç hissî merkezin bir noktada toplanması olayıdır ki, bu da yukarıda ifade ettiğimiz gibi dikkatin bizzat kendisidir. Sûfî, zikir esnasında, ibadet esnasında, halvette, dergâhta, yolda hâsılı nerede olursa olsun, bir an için dikkatinin dağılmasına müsaade etmeyecektir. O, sürekli bütün dikkatini içinde bulunduğu zamandaki görevleri üzerinde toplamaya çalışır; ne geçmişe takılıp kalır ve ne de gelecekle oyalanır. İşte sûfînin bu dikkati sebebiyledir ki, ona "*ibnu'l-vakt*" demişlerdir.

Aslında tasavvufun esası, nefsin ve ruhun kendisine dönük bir iç müşahedesinden ibarettir. Sûfî, bu iç müşahedeyi gerçekleştirmek için çok yoğun metotlar uygular. Sûfînin sözü edilen iç gözlemi çok rahat ve kolay yapabilmesi için, kendisine önce halvet emredilir. Zira, dış duyumlardan kurtulup kişinin kendi içine kapanabilmesi için bu şarttır. Necmüddin Kübrâ, bu gözlemi şu misalle açıklar: "*Uyanıkken göremediğin pek çok şeyi uyuduğun zaman görebiliyorsun. Bunun gibi, halvet usulü ile uyanıkken de duyu organlarının kapılarını kapatırsan, kalbî duygularının kapısı senin için ardına kadar açılır.*"⁵⁶ Derviş, sadece halvete girmek suretiyle iç gözlemi gerçekleştirebileceği halde bununla iktifa etmez, zikirle de bunu destekler. Zikre başlamak üzere olan salık, bütün idrakini toplayarak kalbinin tam ortasına yönelir.⁵⁷ İmam Rabbani, bu iç dönüşü şöyle ifade etmektedir: "*Kasten bu zikir esnasında*

⁵² Henri Bergson, *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, Terc: M. Sekip Tunç, M.E.B. Yay., İstanbul, 1990, s. 32.

⁵³ Sunar, a.g.m., s. 174.

⁵⁴ Sunar, a.g.m., s. 174.

⁵⁵ Hucvirî, *Kaşefu'l-Mahcub*, Terc: Süleyman Uludağ, Degah Yay., İstanbul, s. 135.

⁵⁶ Necmüddin Kübrâ, *Tasavvufî Haşat*, Tere: Mustafa Kara, Dergâh Yay., İstanbul, 1980, s.76.

⁵⁷ Gümüşhanevî, *Cami'u'l-Usul*, s. 103.

azalarından her hangi birini hareket ettirmemelisin. Tam manasıyla kalbe dönük bir vaziyette otur. Bu kalbin suretini, kuvve-i muhayyilede asla tahayyül ve kesin olarak iltifat etme. Çünkü esas gaye, kalbe yöneliş olup onun suretini tasavvur değildir.”⁵⁸

Tasavvufî eğitimde, yukarıda anlatıldığı şekilde iç müşahede gerçekleştirilir ki bu iç gözlem demektir. İç gözlemin vazifesi, ruh hayatının ameliyelerini vasıflandırmak, tasnif etmek ve ruhun oluşlarına düzen vermektir.⁵⁹ Bunları yapabilmek için de iç gözlem yoluyla elde edilen bilgilerin değerlendirilmesi de gerekmektedir.

SONUÇ

Tasavvufî eğitim, kişiyi İslam’ın hedeflediği en ideal şahsiyeti kazandırmaya çalışmaktadır. Bunun için tasavvuf, çok değişik metotlar uyguladığı gibi esaslı ilkeler de ortaya koymaktadır. Tasavvufî ahlaka sahip bir insan olmanın kolay olmadığı gerçeğinden hareketle, kişinin kendi iradesiyle “insan-ı kâmil” olma yoluna girmesi ve bunun için bazı hususları tavizsiz yerine getirmesi gerekmektedir.

Yukarıda tasavvufî eğitimin belli başlı birkaç ilkelerinin yanında başka esaslarla birlikte kişinin seyrü sülükten geçmesi ve bu yolculuk esnasında irade ve dikkatini Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya teksif etmesi istenir. Tasavvufî eğitimde, kişinin her anının İslam’ın esaslarına göre değerlendirmesi ve her hareketini kontrol etmesi istendiğinden, dinin günah saydığı hiçbir davranış ve tutumla karşılaşmasına imkân verilmemektedir. Kontrollü bir hayat yaşayan mutasavvıf, eğitimini tamamladığında dinin arzu ettiği birer ideal şahsiyet olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece eskiden sahip olduğu tutum, davranış ve tavırların yerini dinin istediği ve hedeflediği davranışlar almış olmakta ve yeni bir şahsiyet kazanılmış olmaktadır.

⁵⁸ Rabbanî, Mektûbat, c. 1, s. 162.

⁵⁹ G. Dvvelshauvers, *Psikoloji*, Çev: M. Sekip Tunç, Devlet Basımevi, İstanbul, 1938, s. 32.